

В. Стрілець, професор Полтавського факультету Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Організація волосних та сільських революційних комітетів у Полтавській губернії (грудень 1919 р. — лютий 1920 р.)

Потреба вивчення процесу конструювання радянської влади в Україні в період Української революції 1917–1920 рр. зумовлюється надзвичайною політизацією цього питання на сучасному етапі розвитку української держави. Особливістю підходів радянської історичної та історико-правової науки до зазначеної проблеми була наявність обов'язкового набору ідеологічних штампів, котрих неможливо було уникнути, а сучасні науковці приділяють не надто багато уваги радянському державному будівництву, особливо на місцевому рівні. Метою статті є дослідження нормативної бази створення волосних та сільських революційних комітетів як надзвичайних місцевих органів радянської влади та реальний процес їх організації в Полтавській губернії, що охоплювала значну частину території України, на межі 1919–1920 рр.

Правовий статус та підходи до організації революційних комітетів як надзвичайних органів радянської влади визначалися прийнятим 24 жовтня 1919 р. Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом (ВЦВК) і Радою Оборони Радянської Росії «Положенням про революційні комітети (ревкоми)»¹. Це Положення стало основою для розробки не лише в РСФРР, а й в інших радянських республіках, зокрема в УСРР, місцевими партійними та радянськими організаціями, фронтовими та армійськими установами багатьох інструкцій, положень та інших актів, в яких більш конкретно визначалися правове становище, завдання, структура та функції ревкомів. Так, Інструкцією ревкомам, організованим у сфері впливу Південного фронту (далі — Інструкція), прийнятою революційною військовою радою (реввійськрадою) цього фронту 18 листопада 1919 р. (а саме в зоні дій цього фронту опинилася наприкінці 1919 р. територія Полтавської губернії), визначався порядок організації ревкомів у районі дій армій Південного фронту. Згідно з Інструкцією ревкоми у великих містах і на вузлових залізничних станціях могли

¹ Декреты Советской власти. – Т. VI. – 1 авг. – 9 дек. 1919 г. – М., 1973. – С. 225–226.

створюватися лише реввійськрадою фронту, а в інших містах — реввійськрадами армій під контролем реввійсьради фронту¹. Таким чином, Інструкція визначала порядок організації ревкомів лише на губернському та повітовому рівнях, оскільки волосні центри розташовувалися не в містах, а у великих селах або містечках.

Водночас місцеві організації Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У) керувалися й іншим документом про відновлення радянської влади в Україні. Ще наприкінці 1918 р. на основі Декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про організацію влади на місцях» було розроблене «Тимчасове положення про організацію робітничо-селянської влади на місцях», в якому зазначалося, що на звільнених територіях негайно мали організовуватися невеликі мобільні військово-революційні комітети, а в селах — комітети бідноти. Такі ревкоми (очевидно, мався на увазі їх волосний рівень) мали об'єднуватися повітовими, а останні — губернськими військово-революційними комітетами. Ревкоми мали організовуватися безумовними прибічниками радянської влади, насамперед, місцевими більшовицькими партійними організаціями. Зазначалося право урядової влади назначати в місцеві (тобто у волосні ревкоми) своїх представників із покладанням на них певних обов'язків, або «без конкретних вказівок, яка саме робота в місцевому ревкомі поручається призначеному урядом товаришу». Передбачалося, з огляду на неповне представництво всіх робітників і найбіднішого селянства певної території в місцевих ревкомах, зміна складу останніх урядовим розпорядженням². Тимчасове положення стало частиною нормативної бази і УСРР, оскільки було включене 1919 р. у Зібрання узаконень і розпоряджень її уряду і використовувалося певною мірою як правове забезпечення процесу конструювання місцевих органів радянської влади протягом зазначеного періоду.

На практиці в Полтавській губернії організація губернського і повітових ревкомів відбувалося в основному на базі Положення про революційні комітети від 24 жовтня 1919 р. військовою владою Південного фронту та частково згаданого «Тимчасового положення про організацію робітничо-селянської влади на місцях»³. На формування

¹ Власть Советов. – Полтава, 1919. – 14 дек.

² Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 2-е изд. – 1919. – № 1. – (1–30 июня 1919 г.). – С. 6–7.

³ Див.: Стрілець В. В. Організація губернського та повітових революційних комітетів у Полтавській губернії (грудень 1919 р. – січень 1920 р.) / В. В. Стрілець // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2009. – № 3(58). – С. 96–104.

місцевих (волосних та сільських) ревкомів військова влада безпосередньо не впливала. Хоча поодинокі призначення волосних ревкомів останньою мали місце. Так, військовою владою був призначений Срібнянський волосний ревком Прилуцького повіту¹ та Нехворощанський волосний ревком Костянтиноградського повіту².

Відповідні нормативні документи створеного 11 грудня 1919 р. Всеукраїнського революційного комітету не вплинули істотно на порядок та процес формування місцевих ревкомів губернії. Оскільки Всеукраїнський ревком реального впливу на організацію Полтавського губернського і повітових ревкомів губернії не мав, то останні фактично зігнорували його «Тимчасове положення про організацію Радянської влади на Україні» від 22 грудня 1919 р., за яким місцеві ревкоми мали призначатися вищестоящими ревкомом³, тим більше, що процес створення місцевих ревкомів через їх обрання вже почався і на той час охопив значну територію Полтавської губернії. На практиці при організації місцевих ревкомів на межі 1919–1920 рр. реалізовувалася ідея саме виборів волосних і сільських ревкомів. У такий спосіб радянська влада губернського і повітового рівня намагалася певним чином легітимізуватися, адже досить хитким і непевним було її становище в українському селі.

18 грудня 1919 р. ще перший склад Полтавського губернського ревкому направив телефонограму повітовим ревкомом із вимогою організувати в повітах волосні ревкоми, хоча жодних додаткових розпоряджень щодо правил їх організації не було направлено⁴. Інструкції з організації волосних і сільських ревкомів були розіслані на місця інформаційно-інструкторським підвідділом відділу управління реорганізованого Полтавського губернського ревкому лише в період з 20 січня по 10 лютого 1920 р. (точну дату встановити не вдалося), тобто тоді, коли, за свідченням документів, більшість відповідних ревкомів у повітах губернії вже було організовано⁵. Очевидно, що губернський ревком видав такі інструкції лише після розробки НКВС РСФРР «Положення про сільські ревкоми», що доповнило згадане,

¹ Трудящиеся Полтавщины в борьбе за установление и укрепление Советской власти (1917–1920 гг.): Сб. док. и материалов. – Полтава, 1957. – С. 165.

² Державний архів Полтавської області (Далі – ДАПО). – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 163. – Арк. 417 зв.

³ Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919–1920) : 36. док. і матеріалів. – К., 1957. – С. 26.

⁴ ДАПО – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 13.

⁵ Там само. – Спр. 158. – Арк. 66.

прийняте 24 жовтня 1919 р. ВЦВК і Радою Оборони Радянської Росії «Положення про революційні комітети (ревкоми)». «Положення про сільські ревкоми» готувалося на початку 1920 р. і на місця поступило лише з початком лютого¹. Тому у справі організації місцевої влади ініціатива була за створеними на межі 1919–1920 рр. повітовими ревкомами, які, реалізуючи ідею формування місцевих ревкомів, зустрілися з прагненням широких кіл змученого постійними змінами влади селянства до стихійної самоорганізації.

У деяких місцевостях губернії створення місцевої влади ініціювалося знизу і в досить різних формах. Так, у грудні 1919 р. у Хорольському повіті, де ставлення до влади було загалом співчутливе, часто селяни за власною ініціативою організовували сільські і волосні ревкоми, керуючись при цьому інструкціями, що збереглися з попереднього періоду існування радянської влади (ймовірно, інструкціями про вибори місцевих рад)². У відозві Пирятинського повітового ревкому (виданій або у грудні 1919 р., або у січні 1920 р.) згадувалися «агенти Денікіна та петлюрівської армії», котрі самочинно скликали в повіті волосні сходи та обирали волосні ради, проводячи до цих рад «жовто-блакитних шовіністів»³. У деяких місцевостях цього повіту всупереч волі повітового ревкому обрані в такий спосіб волосні та сільські ради існували і в лютому 1920 р.⁴ Зокрема, волосна рада та її виконком, а не ревком, існували до кінця лютого 1920 р. у Харківській волості повіту, а в Яблунівській волості — волосна рада⁵. У Черняхівській волості повіту протягом січня — лютого 1920 р. одночасно існували волосний ревком та волосна рада з виконкомом⁶.

Організуючи вибори волосних і сільських ревкомів, повітові ревкоми керувалися ідеєю радянської влади як диктатури пролетаріату та найбіднішого селянства, але спочатку далеко не завжди їм вдавалося реалізувати зазначений принцип на практиці, оскільки він суперечив реальним настроям, особливо на селі, та самій ідеї виборів як таких, котрі асоціювалися в селян із закріпленою в свідомості в попередні періоди революції ідеєю загального виборчого права.

¹ Див.: Бугай Н. Ф. Чрезвычайные органы Советской власти: ревкомы. 1918–1921 гг. / Н. Ф. Бугай – М., 1990. – С. 33–34.

² ДАПО – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 158. – Арк. 5 зв.

³ Трудящиеся Полтавщины в борьбе за установление и укрепление Советской власти (1917–1920 гг.): Сб. док. и материалов. – Полтава, 1957. – С. 174.

⁴ ДАПО – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 142. – Арк. 188, 250.

⁵ Там само. – Арк. 345 зв.

⁶ Там само. – Арк. 356–360.

У зв'язку з цим деякими повітовими ревкомми розроблялися відповідні, умовно кажучи, «компромісні» інструкції з організації (виборів) місцевих ревкомів. Наприклад, в інструкції Лубенського повітового ревкому за підписом голови ревкому волосним ревкомам та старостам тих волостей, де ревкоми були відсутні, містилася вимога організувати ревкоми в селах повіту за такими правилами: 1) сільські ревкоми у складі трьох осіб наділені всією повнотою влади в селі; 2) сільський ревком обирається на загальних зборах бідняків і середняків села; 3) у виборах ревкому не мають права брати участь селяни, котрі займали які-небудь посади за гетьманської чи денікінської влади; усі землевласники (як селяни, так і поміщики), котрі мали землі більше, ніж могли її обробити і тому здавали землю в оренду, або використовували найману працю; асоціальні елементи (зłodії, п'яниці та спекулянти). Інструкцією визначався також порядок проведення сходу (загальних зборів) жителів села, що включав обрання голови і секретаря сходу, оголошення інструкції ревкому, висування кандидатів та голосування методом підняття рук. Протокол сходу за підписами всіх грамотних селян мав бути направлений у волосний ревком¹.

Інші повітові ревкоми у відповідних інструкціях акцентували увагу на питанні відповідного соціального складу місцевих ревкомів. Так, 3 грудня 1919 р. Роменський повітовий ревком постановив терміново організувати в повіті волосні та сільські ревкоми у складі голови і двох членів шляхом скликання зборів членів колишніх волосних виконавчих комітетів, комітетів бідноти та осередків КП(б)У, розробити з цією метою відповідні інструкції та направити на місця інструкторів повітового ревкому².

Процес організації місцевих ревкомів у різних повітах ішов по-різному. В більшості повітів губернії такі ревкоми були організовані невдовзі після утворення повітових ревкомів, а в деяких місцевостях сільські та волосні ревкоми так і не були сформовані аж до виборів рад навесні 1920 р. Так, більшість місцевих ревкомів Роменського повіту організовані в грудні 1919 р. місцевими радянськими активістами на основі згаданих інструкцій повітового ревкому, а деякі волосні, наприклад, Бобрицький, Глинський та Перекопівський, — представниками повітового ревкому³. У Прилуцькому повіту Переволочнянський волосний ревком обрано на зборах представників сільських ревкомів

¹ ДАПО – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 150. – Арк. 38 зв.

² Там само. – Спр. 7. – Арк. 4 зв.

³ Там само. – Арк. 6.

волості¹. Іваницький волосний ревком обрано на підставі телефонограми повітового ревкому на засіданні представників сіл волості за головування колишнього волосного старшини². Гнилицький волревком теж обрано на засіданні представників сіл волості. Ревком села Середівки цього ж повіту обрано 1 грудня 1919 р. на загальних зборах селян, а в ролі організатора виборів виступив сільський староста³. У Роменський і Великобубнівський волосні ревкоми Роменського повіту увійшли представники від сільських громад⁴. До складу Бобрицького волосного ревкому Роменського повіту увійшли члени колишнього волосного виконкому, а в Курманівський та Медвежівський волосні ревкоми увійшли як члени колишніх сільських виконкомів, так і комбідів⁵.

Білоцерківський волосний ревком Лохвицького повіту обрано 12 січня 1920 р. на зборах 29-ти представників сільських громад волості. Голосували в спосіб подання записок⁶. Сільськими сходами обрані сільські ревкоми Свиридівської волості Лохвицького повіту та з'їздом їх членів обрано волосний ревком⁷. Волосний ревком Петрівської волості Костянтиноградського повіту обрано 29 грудня 1919 р. на засіданні волосної революційної ради у складі 15-ти представників від сільських громад волості⁸. Берестовенський волосний ревком цього ж повіту обрано 1 січня 1920 р. на загальних зборах, як зазначалося в документі, «громадян сіл» волості⁹. Волосні ревкоми Карлівської та Леб'язівської волостей обрано відповідно 23 грудня 1919 р. та 1 січня 1920 р. на загальних зборах лише жителів містечка Карлівки та села Леб'язе, тобто без залучення представників від населених пунктів волостей¹⁰. Із другої спроби (з інтервалом у дві доби) обрано Михайлівський волосний ревком Костянтиноградського повіту. Перший раз 10 січня 1920 р. у Михайлівці зібралися на загальні збори представники населених пунктів волості з розрахунку один представник від 50 жителів. Однак збори, вирішивши, що гідних кандидатур на посади членів ревкомів серед членів зборів немає, постановили провести пере-

¹ ДАПО – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 157. – Арк. 18.

² Там само. – Спр. 157. – Арк. 38.

³ Там само. – Спр. 150. – Арк. 42.

⁴ Там само. – Спр. 157. – Арк. 64.

⁵ Там само. – Спр. 7. – Арк. 47.

⁶ Там само. – Арк. 47 зв., 48.

⁷ Там само. – Ф. 3179. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 25.

⁸ Там само. – Арк. 38 зв.

⁹ Там само. – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 163. – Арк. 421.

¹⁰ Там само. – Арк. 423.

обрання представників на нові волосні збори. 13 січня новими зборами волосний ревком у складі трьох членів було обрано. Збори доручили обраному волосному ревкому видати розпорядження на місця про обрання сільських ревкомів та відмінити посади сільських старост і збирачів податків¹. Машівський волосний ревком цього ж повіту обрано на загальних зборах обраних від сільських громад волості 18 грудня 1919 р. делегатів у складі 55-ти із загальної кількості 82-х².

Царичанський волосний ревком Кобеляцького повіту був призначений інструктором повітового ревкому з місцевих членів КП(б)У. Волосними сходами обрані Кобеляцький та Маяківський волосні ревкоми. Тричі обирався Кустолівський волосний ревком цього ж повіту³. У Полтавському повіті волосні ревкоми організовувалися з допомогою 8-ми інструкторів повітового ревкому. Вже на кінець грудня 1919 р. із 20-ти волостей повіту волосні ревкоми було організовано у 18-ти волостях⁴.

У звіті відділу управління Лубенського повітового ревкому (травень 1920 р.) зазначалося, що організація волосних і сільських ревкомів у повіті відбувалася зі значними труднощами через зумовлене непевністю в міцність радянської влади небажання сільської бідноти і середняків йти в ревкоми, що призвело до того, що в деяких селах повіту ревкоми не були організовані взагалі⁵. Лише після неодноразових розпоряджень Лохвицького повітового ревкому вдалося організувати Чорнухинський волосний ревком⁶.

У деяких місцевостях губернії за умов відсутності вчасних відповідних вказівок від губернського та повітових ревкомів за ініціативою місцевих осередків КП(б)У на основі, зокрема, згаданого «Тимчасового положення про організацію робітничо-селянської влади на місцях» створювалися, або відновлювалися й інші органи радянської влади: виконавчі комітети сільських і волосних рад та комітети бідноти. Так, у наказі Прилуцького повітового ревкому від 29 грудня 1919 р. констатувалося утворення на частині території повіту згідно з розпорядженням повітового ревкому волосних і сільських ревкомів, а в інших населених пунктах, очевидно, під впливом місцевих осередків КП(б)У —

¹ ДАПО – Ф. 1865. – Оп. 1. – Арк. 452–454 зв.

² Там само. – Спр. 163. – Арк. 382.

³ Там само. – Спр. 145. – Арк. 57–58 зв.

⁴ Там само. – Спр. 158. – Арк. 3, 4 зв.

⁵ Там само. – Спр. 150. – Арк. 298.

⁶ Там само. – Ф. 3179. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 27.

волосних і сільських комітетів бідноти. «Хоча суть від цього і не змінюється, — характерним чином зазначалося в наказі, — але до переходу радянської влади в повіті на мирне становище з утворенням рад, влада має перебувати в руках тимчасових революційних органів — ревкомів». Цим же документом повітовий ревком наказав, не проводячи перевибори, перейменувати сільські і волосні комітети бідноти в сільські і волосні ревкоми¹. У Нехворощанській волості Костянтиноградського повіту на основі призначеного військовою владою волосного ревкому та членів колишнього волосного виконавчого комітету 13 січня 1920 р. було організовано тимчасовий волосний виконавчий комітет, який мав уособлювати волосну владу до майбутніх виборів рад². З утворенням на початку грудня 1919 р. Переяславського повітового ревкому у волостях повіту розпочалася організація волосних ревкомів, а в селах — комітетів бідноти, що мусило губерньський ревком відмінити створення останніх³.

Загалом склад обраних місцевих ревкомів Полтавської губернії виявився неблагонадійним, а то й ворожим новій владі. Наприклад, до сільських ревкомів Білоусівської волості Лохвицького повіту були обрані сільські старости⁴, а в Миргородському повіті членами Шишацького волосного ревкому включно з головою цього ревкому були обрані навіть учасники одного з попередніх повстань проти радянської влади, у зв'язку з чим Шишацький повітовий комітет КП(б)У постановив арештувати зазначених посадових осіб⁵. Тому там, де обрані селянами ревкоми за своїм складом не задовольняли більшовицьку владу, губерньський та повітові ревкоми організовували їх перевибори. На реорганізацію у формі перевиборів місцевих ревкомів вплинула й Інструкція «Всім губерньським і повітовим ревкомам» Всеукраїнського ревкому, що надійшла до губерньського ревкому 22 січня 1920 р., у якій чітко зазначалося, що в загальній конструкції радянської влади волосні і сільські ревкоми є організацією міської і сільської бідноти⁶.

Перевибори місцевих ревкомів у тому чи іншому масштабі відбулися в усіх повітах губернії. Так, у Лубенському повіті, як зазначалося в доповіді відділу управління повітового ревкому від 18 лютого 1920 р., були переобрані ті волосні і сільські ревкоми, «які опинилися не на

¹ ДАПО – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 153. – Арк. 47.

² Там само. – Спр. 163. – Арк. 417 зв.

³ Там само. – Спр. 158. – Арк. 101 зв.

⁴ Там само. – Ф. 3179. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 37.

⁵ Там само. – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 101.

⁶ Там само. – Арк. 59.

висоті свого становища»¹. У зв'язку з обранням до усіх місцевих ревкомів Лохвицького повіту, за визначенням губернського ревкому, «куркулів», тобто заможних селян, останні були переобрані під керівництвом відділу управління повітового ревкому². А в Лучанській волості цього ж повіту склад сільських ревкомів переобирався декілька разів³.

Відповідна, за визначенням губернського ревкому, «реввізія» місцевих ревкомів із метою очищення від куркулів відбулася у всіх волостях Зінківського повіту⁴. Повна або часткова реорганізація (переобрання) волосних ревкомів відбулася і в 10-ти волостях Кременчуцького повіту з причини «політичної неблагонадійності, недієздатності і службових зловживань» членів волосних ревкомів⁵. У Гадяцькому повіті, за оцінкою губернського ревкому, через самовідсторонення сільської бідноти від політичного життя у складі сільських і волосних ревкомів та під впливом місцевих боротьбистів опинилося багато «куркульських елементів», що змусило повітовий ревком провести «реввізію» місцевих ревкомів із метою заміни їх неблагонадійного «шкідливого» складу на представників незаможного селянства⁶.

Але навіть після переобрання склад ревкомів деяких повітів не задовольнив повністю губернську та повітового рівня владу. Так, п'ятий повітовий з'їзд рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів Лубенського повіту вже 14 квітня 1920 р. під впливом повітового ревкому більшістю голосів прийняв досить красномовну резолюцію, в якій, зокрема, констатувалася повна відсутність допомоги повітовому ревкому з боку волосних і сільських ревкомів повіту, оскільки до їх складу входили «здебільшого куркулі і елементи, ворожі до радянської влади»⁷. Навіть після переобрання місцевих ревкомів Кременчуцького повіту в них, за оцінкою повітового ревкому, переважали «куркулі»⁸.

Отже, організація волосних і сільських ревкомів у Полтавській губернії відбувалася здебільшого губернським та повітовими ревкома-ми, зорганізованими в основному на базі нормативних актів Радянської Росії (прийнятого ВЦВК і Радою Оборони РСФРР «Положення про

¹ ДАПО – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 150. – Арк. 29.

² Там само. – Спр. 158. – Арк. 101 зв.

³ Там само. – Ф. 3179. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 38.

⁴ Там само. – Ф. 1865. – Оп. 1. – Спр. 158. – Арк. 103 зв.

⁵ Там само. – Арк. 233 зв.

⁶ Там само. – Спр. 144. – Арк. 1; Спр. 158. – Арк. 98 зв. – 99.

⁷ Там само. – Спр. 150. – Арк. 255 зв.

⁸ Там само. – Ф. 1203. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 16 зв.

революційні комітети (ревкоми)»), у формі виборів. Відповідні нормативні акти вищих органів державної влади Радянської України (ВЦВК, РНК та Всеукраїнського ревкому) у процесі конструювання місцевих ревкомів відігравали другорядну роль. Змучена постійними змінами влади, реакційною денікінською політикою значна частина сільського населення губернії досить активно включилася у процес організації місцевих ревкомів, але його результати в соціально-політичному відношенні не задовольнили губернський та повітові ревкоми. Тому місцеві ревкоми реорганізовувалися у формі переобрання, з тим, щоб їх склад відповідав принципу радянської влади як диктатури пролетаріату та найбіднішого селянства. Зрештою, влада губернського і повітового рівня в результаті такого переобрання домоглася більш-менш прийнятного для себе соціального складу місцевих ревкомів, але так і не довіряла їм до кінця. Інакше й не могло бути з тією владою, яка утвердилася в основному військовими методами і сповідувала чужу демократичним принципам ідею радянської влади як диктатури.